

TAPE TRANSCRIPTION

The following transcription was recorded at the hui wananga held at Terere on the 6 March 1990. This was the discussion during the evaluation of the hui.

RT.90.3 SIDE ONE CONTINUED

Speaker: Herehere McCorkindale

Tena koe e Charlie ... ka pai ki te kite atu ki a koe whakamutunga katoa o nga ... e korero nei ... kua e waiho a, ka karanga ano ki tetahi. Koina nga korero e tiaki ana matou ... koina na korero e tiaki ana te rangatahi ... e rongomai i nga tangata kei a ratou nga putea korero e ... kia ora ano korua ... Engari kaore he to roa i au te korero kia ora korua i haere mai i te awhina i te kaupapa ...

Speaker

Kia Ora Uncle Tiwai. Te korero a kua huakina te kuaha o te whare wananga ... kei runga (muffled) ... no reira kia kaha. Kia kaha koutou ... nga taonga e hoatu nei ki a koutou. Nga ahua e korero kia koutou kei roto i nga whaikorero kei roto i nga waiata nei awhina i a koutou hei tautoko i nga hitori e korerotia ake nei ki a koutou. No reira he taonga era a o tatou matua tipuna i waiho iho hei kawe ma tatou ... whakatupato ratou, waiho to tatou i tenei ao hou e haere ana i waenganui i a tauwiwi ... Na reira ... whakamaramatia kia pakari ai te kaha i a tatou nei te Maori me a tatou ahuatanga o roto i te iwi Maori ... e korero ... whaea te huarahi o te pakeha ... i enei whakaro tumanako te aroha koinei te mea nui ki ahau, te aroha tenei hapu whanau te mea nui korerotia nga korero te aroha kia noho ai i te whai pai ... no reira kia kaha mihi atu kia koe e Tiare kia whakatu ana he hui penei ma tatou ... parekareka ana i a tatou

RT.90.3 SIDE ONE CONTINUED:

tamariki kia kaha nei i te whai i to tatou mahi ... no reira mihi atu kia koutou i te ropu kimi o tatou ahuatanga o te Maori ... tena koutou ...

Speaker: Tarati Carrington

... kia ora ano tatou hei tautoko atu i nga korero o te koroua nei e korero atu ai a nga korero tika katoa. Taku karere nei kia koutou kia tere tere ki te mea moni hei hoko i te mihini a te Pakeha kia uru ai a tatou korero i roto i te computer kia kore ai e ngaro kia teretere te Pakeha i a ratou uru ai a tatou korero kia kore ai e ngaro kei roto i te computer (finish) kei te korero atu ahau kia koe. I te riro ai moni atu ki riro a o tatou korero katoa ki reira kia mohia katoa tatou ae, kei ko me haere atu noiho ki te press the button ko mohio tatou.

Ae press the button. Make use of our pakeha people while we've got the chance. We mightn't get another chance they'll be still crooking our claims anyway he korero noa iho tenei a, he tino pai ka nui te koa o te ngakau i te hui o te ... o nga matauranga kua puta mai. I'm new to this game, I'll be honest I'm new to this game but I'm learning too, so whatever information kei ahau (muffled) ... kia kaha kia kaha.

Speaker:

Kia Ora kua kuia he slow noa iho i te tu ... Kia Ora ano tatou. Taku mihi i te ropu nei whakahaere nei i a tatou, tena koutou, tena koutou, tena koutou, te haria taku ngakau, me kore ake koutou nei whaka kaio ia tatou ki te iwi kia hui mai hei korero i nga korero o tatou o Te Whakatohea he nui rawa atu ki ahau tenei ... ka whai atu nga korero a Eruera. Hoki atu ... compile it ... put it on paper and put it into form, then I would like another meeting after this. It's a continuation of meetings we've got to follow up

RT.90.3 SIDE ONE CONTINUED

to know ourselves. It's most important. Kua haere a te mahi inaianei ... haere whakamua. Kei konei matou hei awhina ia koutou. No reira ko taku mihi kia koutou. I can't thank you people enough for bringing us together. No reira kia ora rawa atu koutou he honore atu ki ahau tenei. Me, myself I'm still searching ... As far as the Whakatohea are concerned. Te taha ake o aku matua kei te kimi tonu ahau because they've got so many branches but it's to bring it together ... kia mohio ko wai i haramai ... So you are all committed to our sub tribes. But to know your direction where you come from this is the thing we got to look at so - ma koutou e whaka tikatika mai e mahi nei. Hei reira pea ka kitea he huarahi mo tatou. No reira karangatia ano he hui mo tatou. Kua hei noho ... we'll be behind you people. And from this meeting I'm sure, kua rongoa te tangata, a Te Whakatohea tonu ... kei te miss tetahi o nga hapu i roto o te hui nei, and they should be here ... but however perhaps they'll follow through the next meeting. And I feel write a letter out to all the hapu and it leaves you free, ne? Kia tae tonu ki te hui mo tatau. Ahakoa ratou kaore i konei aua ake, engari kua tae i te word kia ratou, kai te hui tatou o Te Whakatohea ki te kimi kaupapa mo tatou anei mo te Whakatohea. So tirohia katoatia enei tu ahua no reira kia ora mai koutou ka nui taku mihi kia koutou. I can't thank you people enough! Kia ora kia ora ...

Speaker: Te Okeroa Huriwaka

Kia ora e tu tautoko ana i nga korero. E ki ana hoki i roto i nga karakia tumanako i nga inoi whakaarohia nga noho ana kei konei tatou ... Kei reira ano etahi korero e mea ana me timata mai tatou ... kei te kai (muffled) i o tatou matua tipuna ... Kei a ratou, nga taonga tuku iho ... Ko tatou e rapu nei ki era taonga ... e rapu penei nei o tatou, penei i ahau kei te haere noho

RT.90.3 SIDE ONE CONTINUED

matou i runga i te huarahi engari ko hau te kai mahi mo te haere ki waho ka noho au i roto i a Tuhoē ka whakapiri au ki tera taha oku. I te mea kaore o oku pakeke o te katoa e haeretanga i aku haere ... A penei taku korero.

Kei te haere noa iho i te huarahi kaore he pou hei awahi ... (muffled) nei korero noho e ahau no ko wai ahau ... no reira kei te miharo ahau ki tenei kaupapa. Ki aku papa i haramai nei ki Upokorehe ... kia ora. I te wa e timata a ... e ko hau, ko Teriaki, ko tenei a, ka urumai a Aroha raua ko Patu ... Ara i reira noho matou e noho ana ... kaore matou ... kaore he matauranga pehea te haere ... engari te haere ki te korero ki aku kuia pai noa iho, pai noa iho kia au. Konei etahi o nga korero o aku kuia, aku koroua kia au. Ka haramai ana te tangata, tirohia ... Ana, tera, tera korero ano. *Ka titirohia a koe. Ana kaore ratou e pirangi i te tito mai i nga korero, kaore. Ka Whakawareware ia koe a, ka mea atu kia koe, haramai taua ki te inu. Ana, ka mohio tonu koe kaore ai i pirangi i te korero i enei korero. No reira kei te miharo ahau ki tenei hui. Ki tenei hui a tatou a te iwi. No reira kia ora ano. Kaore e nui ake aku korero ki aku kuia, ki aku koroua ki aku papa mo tenei, mo tenei. Kei te tautoko ahau i nga korero a enei. Penei ahea tatou ka hui ano, kia, kia matara. I te mea kua tata tonu te taima i te wa e makariri ana. Ko o tatou koroua ko o tatou kuia. Me ahua tiaki i a ratou, a ratou tinana. No reira ko enei noiho oku korero kia ora. Kia ora

Speaker: Charles Aramoana

Tihei Mauri ora - Ahakoa toroa atu te tamaiti nei aha. Te Rangatahi ... te mihi atu ki a koutou. Whakarongo ake i nga korero ki nga taonga e whaea

RT.90.3 SIDE ONE CONTINUED

nei e koutou i a tatou. Ka tangi ake, ka tangi ake ki runga o tenei ahua ...
Ko nga ra haramai ratou, nga tipuna, kei nga taonga kua wehe atu ratou
ko aua ra nga horo ko koropupu te moana i a tatou i tenei ra. No reira ...
ka tangi ra kia ratou e rapuhia nei e tatau me nga tikanga a ratou ma e
whaia nei e tatou i tenei ra. Kei te koa, kei te mihi. Koutou te Rangatahi ko
ena ra koutou a, ko koutou anake na mea kei te kimi huarahi maramatanga
i roto i enei mea ... kao, anei ahau kei te rapu tonu ahau, kei te rapu tonu
ahau kaore e mutu mai ki a ... no reira ka hoatu ki a koutou i tenei hui hei
manaaki i tenei kaupapa no reira kia ora koutou i runga o koutou
whakaaro, whakaaro rangatira ...

Fenei aku whakaaro i runga o nga korero a te Rangatira e noho mai ra i
puta e ona korero i rongoa ake au a, Tuwharetoa nga Whakahuahuatanga
... Ahua pai tonu pea te tiki atu ko te tahi o nga weekend roroa nei kia pai
ai mo nga mea tawhiti ki te haramai whaka kao mai ki konei noho noho ai,
... engari peratia pera e nui nga mahi ka oti a tatou i tera wa. No reira me
ata titiro tenei. He nui nga mahi ma tatou hei whai atu ma koutou nei
unga atu mo tatou nei moe a tatou. Kaore ano ... a tatou i tera ahuatanga,
no reira nui atu to tatou hui, hui hui, hui, ko te nui nga atu o te ... atu o
tatou te wahi e tumanakohia nei e tatou. No reira ka mutu ake ra aku
korero kia tatou e koro ma, e kui ma, whaea ma, Te Rangatahi kia ora

TAPE TRANSCRIPTION

The following transcription was recorded at the hui wananga held at Terere on the 6 March 1990. It was called by the Research team and funded by Maccess.

RT.90.3 SIDE TWO:

Speaker: Te Okeroa Huriwaka

...pera i te ra mea

Speaker: Te Kahautu

... Tenei patere ko nga kai i waenganui a Te Whakatohea raua ko Waipa ...

Speaker: Te Okeroa Huriwaka

Ana ... e rua tima ratou e pakanga Ana, he toru nga pakanga ko tena ko te mea i ... ko kirikiri ana ... tetahi kei te wareware ahau A, kei te pai kei te korero tatou kei te pai kia mohio tatou ... Kaore ena korero e takoto noa iho. He mea, he, like an event happened that's the reason why those things were written then and because there was no written stories ka haere, ka patere haere ka waiata haere, that's all I'm trying to say because we had no written information and these old people keeping in touch with us that we can gather our information ... that's why I'm saying about that name ... ka mea, ka ngaro a Takahine, so ko enei because no written word they patere and all these things they have been events tragedies, things like that ...

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

Speaker: Robert Biddle

Mana whenua, mana tangata, kei reira ka huna ai te ahuatanga o ona whanaunga ka matakū hoki a Tamatuhirae koina te hoki i tena a Ngai Tama e noho mai ra atu ki a Tuhoe. I a ia Tamatu i rae koe whanaunga etahi kia ratou a ka riro nga mana whenua nga mana tangata kao ... kaore pea ... e Whanaunga ... engari ko te korero a te kai korero, kei te mohio hoki tatou ki tetahi wahine kei roto o Ngati Porou ... He toa ki te whai korero. Kaore he tane i te motu nei hei whakataetae ki a ia ... i tena wahine, a kua e whakatete. Na, haere atu te ropu o taua Ngai Tama e noho mai ra i Matahi. Te hari i te mate o Te Tawhi ki roto o Ruatoria. Ko Te Tawhi, no Matahi tena tangata ... i uru ki roto i nga mahi a Hori Ketī e whakatutu ra i tana ... ana ka uru nga tamariki ki roto ko Te Tawhi nei tetahi. A ka tae ki reira, a, ka makere ona ... makere nga ... ki runga i te pahi maka ... ko kite atu ratou i te, i te Taniwha ra e noho mai i runga o te pahi. Ko oti tonu nga mahara o te tangata o Matahi kaore e whakaea te wahine kia tutaki tia ki a ia. Ko Te Rangihau te hoa, na, mutu tu mai ana te Poropiti, ana, ka tautoko ka karanga te wahine ra ... noku te mate ka kii atu te mea tane o konei kei mutu taku whakapapa (muffled) ... Na, ko Te Rangihau ra ko tana mahi kei te pupuri te waewae o tana tangata kia noho ki raro a, he totohe. Engari i te mutunga ka kitea e whanaunga ana tera Ngai Tama ki reira ki taua whenua ... A, ka whakaea te wahine ra kua mana hei wahine mona ana mea ... Ae, ko Tamatuhirae ka kitea ai i roto i i nga whakapapa tera tipuna ... hana hoki a Matahi a kei te mohio koutou ki tera nga hi ... o nga mata o Taneatua i te awahi i te whenua a ... ka pai tera! Matahi tera engari ko (muffled) ... ka titiro tenei Ngai Tama ... He nui nga mea e raruraru ana ... o Ngai Tama ... hei taku mahara nei, kaore kau. I

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

hari ke iho era o, ara i a Tamatuhirae, A ko enei mumble. Mo tenei korero mo nga Taniwha kei te mohio tonu na ... Nga Taniwha o nehe ra o roto i nga awa nei na awawa ... no hea, Na tatou i tuku kia ... I runga i nga ... a te pakeha a ... he korero purakau ... He piko, he Taniwha a, ka pohea nga Pakeha He piko, he Watakirihina, (laughter) ... koira nga korero Pakeha taniwha. Kua e tu era korero ki runga ... kei ngoikore nga hinengaro (muffled) hum bug noiho era korero mo nga Taniwha. Pera i te wa i a ratou, Kao, he mana, he mana, I roto o Ruatoki kei tetahi taheke kei reira na, he Taniwha.

... nga tamariki ... kei te mau haere ki taua mea ... Ka haere nga tamariki ki te kauhoe ... Ko te tamaiti tane nei kaore i uru atu i tona tarau ... tangari ... ne? Ka riro, ka riro i te ia ao te taheke ra. Te ... tapuke na e te Taheke ka uru te mea nei i roto i te waewae o te tangata ... ka kimi ka kimi kei te kimi ke ratou ... ka mahara ake a Katahi ka korero ... Ae, ko tika Ko Tangihaere, he Tohunga Ringatu na mea ... Ka haere ki te wahi ra. Te wahi mohio e ratou, koira te wahi kei reira te Taniwha. A ki reira hamene ai a ... e hara. Kua tae mai te kai ... he pakeha tetahi korero Taniwha. Matou e mohio ana kei te taniwha ra e pupuri ana te tamaiti. A ka ... te Pakeha. Ana kei runga i te peka rakau e mau ana. He mana i a mea ra ma tatou nei whakamana ki a kore e hemo e ngaro ai i roto i nga korero a tatou aitua. Perhaps we have the dilligence without hanging on too tight so the assimilation by a pakeha teaching has just about squashed that out of existence ... Everything now it was monsters, so we sort of agreed with that (laughter) ... Now today we're back here trying to find it. Go for it. Charlie may be able to analyse as we go on. There's name places in the harbour that he's able to talk about now whether (muffled) ... o era wahi, a

TRANSCRIPTION
HUI WANANGA
TERERE 6/3/90

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

iwi. Takea mai ranei te ingoa o te urupa ehara. Na, i whakateka matou a Kutarere ... mena koutou ka taea ka titiro ki te ... kei reira ... kei a Monita te ... a, ka pai hoki tenei korero ... ko tu i te kua kii mai, kaore koe mohio te tokotoru ai o ratou ki atu ahau, kei te pai tera, kei a Tuhoe he korero kei reira. Tenei to te moana, kaore i toru, kotahi noiho. He wahine, he whakateka. Whaka ... a matou. A ... heoi ano kaore i te tiro a taua nga whakaaro o te ... ki Ohiwa ki te korero.

He aha ai kei runga i te ahua e korero haere ana i ahau kua ngaro nga korero ko whakarere ana ko Whakahawe hia. Ka totohe maua ko Te Rangihau mo nga pou, pou o te whare e tu mai a i te Maungahine i Mataatua i Rotorua koina hoki tetahi i whakahihi ... haere ke tana mana kei roto rawa i Te Arawa whakatu ai i tana whare, tapa atu i te ingoa ... ka whakaingoa haere i nga pou pou o te whare ra, ka tae ki te roro kotahi te A ko tuhia a Te Rangihau ka tapana i te ingoa o Te Kooti. Ki atu ahau, tai hoa kia ki tonu te whare nei i o tipuna me homihomi tena kia matou. Ae, ko wai? ka kii atu ahau ko Hinetahi ... ka taea a koe ki te Whakapapa ... kao? Na, kei reira e iri ana kei tera ... ko Te Hinetahi ano e iri ana i te kura i te marae i ... ko tahi ... a Hinetahi me hoki te ... a matou a heoi ano na te patai taniwha ko etahi, ko etahi taniwha na te ... ko etahi he taniwha ... having their hui. A kahuki tera tangata i whaka paehia etahi ki te korero. A, ki etahi nga te wahine a, heoi ano, ma nga korero o mua, ka moe a ... Rongopopia i a Rangiparoro ... ana ka puta te tangata e korero nei ... ko mate ke te papa. Kua patua e Tuamutu te papa o tena ... ka karanga atu te koroua nei, titiro atu ... ka mea atu, he ana to (muffled) ko tu te wahine ra ka kii, ki te kite au he tane (muffled) ka haria mai ra ... te wahine ra, te tama engari ka kitea atu he ure nana ... kei te pai. He rawiri tena ma tatou.

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

Ara te motu e takoto mai ra a ... take a wai te mahi a te wahine kia poheahea ai te koroua ra ... he wahine ... Engari, kii mai te koroua, he ana i whakaea ... ki te kai moana ... ka oma te wahine ra ... kia tawhiti ... ka haere atu ki te kainga ... ka ngaro tana maro i reira.

I'm not too sure what it was ... Mrs Oliver Marina, she said, what is the meaning of that? Kua karanga a ... oh, I can't tell you (laughter) ... Why can't you tell me? Kei te whakarongo ahau ki nga korero, ka ki atu ahau, I'll tell you but don't feel embarrassed when I do tell you. What is it tell me! ... Oh my goodness (laughter) I said well you asked a question so we answered it ...

Now Maromahue he kohatu kei tera awa ... e rua nga kohatu kei roto i taua awa, Rangiatamea and Rangiatauru ... ka haere te wahine ... ka moe i ... ka puta nga mahanga, wahine ... ka tapa mai ki nga ingoa Rangiatamea me Rangiatauru a ka pakeke nga tamariki. Te tangata nei ko Tahu ko patu mai ki te tiro ... mau rakau te ana ake ka tono ki tana whaea, kua hiahia i te haere ki te ngaki o tana papa te kimi, kaore i te tino matau i a i a ... ka tono ko nga mea wahine ra, kia tuku ra kia tukuna hei Rawiri kaore hoki nga toa whawhai e pai ki te whawhai. Ka ki atu te whaea ka haere ra te iwi ra ki roto o Taneatua ra ... ana ko tika mo te kai ahiahi. A ko nga tamariki ra kei te kimi huhu i roto i te rakau ... A ko te iwi ra kei ko atu. Ka rongong atu i te mea ra e paopao ana (muffled) ... ka haere. Ana, ko nga tamariki ra e ... Ko Te Kahuki ra, kei nga tamariki ra e ... Ko Te Kahuki ra, kei ... a ka rere mai a Taoango ka mau ki nga mea wahine ka a Kahuki kaore he take o te Whakateka ... engari ... me patua te mea me whakaora te mea, me patua ko tera, waiho tena. A ka karanga atu hoki te

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

tangata i mau e ia ia nga tamariki. Ko wai te tangata hei ki mai ki ahau me ana, he korero tera e haria e tatou i nga marae ... Te Ika hui rua ... Takea mai i nga tamariki kaore i te tika me wehea, ana, ka patua raua ... tenei mo nga taniwha nei. Taea hoki Te Kahuki e ki ... he Taniwha. Te hekenga mai ki reira ka mate ra ana taina na ... Taemai ki Ohiwa tana mahi i te kimi haere a Tuamutu ... A, ko kore ka haere i reira, ko kore, kei mea ko kore ... A, ko rongu, kei roto o Torere Ngai Tai ... te korero purakau ... na ... a Tamatea tana waka te rahi o tena waka na ... katahi ka rere ki waho o Torere ki atu ki ana tangata me takoto i roto i te waka kaua e kitea mai nga ... A ka tere haere te mea ra, ka titiro atu nga ... E tama te moumou hoki! ... Katahi ka rere a, kei te mohio tatou nei te korero o nga ... ko Tuamutu ra kei mua e rere ana. Kia mau i a ia. Na, ka ki atu a Kahuki kia kite atu e koe i nga kanohi a ka patoto mai hoki nga ringa o te tangata i te waka ra, a, ko Kahuki ... taku papa ... kaore ahau e mohio he aha ra ... engari te mahunga a te Tangata ra, katahi ka porohia atu ki te motu, but kaore i toto ... Ka poteretere haere, ko tera te korero e pa ana ki a Kahuki.

E mea ake ana ahau mo nga taniwha o te moana ra ... koiria pea tena. Anei e korero ake tenei na. Ko matakua noa iho te tangata i te ingoa tonu. Ki ahau he tangata toa o tatou tipuna katoa anei ... a Tutamure, he tangata rongonui he tangata kaore i hoki mai mehemea he korero ake i mua i a ia na, koiria pea tetahi o nga taniwha o reira pehea ke ra nei kihau he tangata noa iho (muffled) Te huri a Taiwhakae ... Te anga a ... ko era pea nga nohoanga o era mea o tena wa. Engari ko Kahuki nei ... na, ki ahau he tangata noa iho tena o te Mataatua ... Engari ehara he toa kaore e hoki mai nga (muffled) a, pera ano tetahi e korero ake nei. Tana rongonui ehara i te mea hoki i korero ai ka pakanga a Te Whanau a Apanui raua ko

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

Ngati Porou. A ... ka mate ko Te Whanau a Apanui. Ehara, ka puta i te iwi o Ngati Porou, e haramai na i te moana. Kei runga o te maunga i Hawai nei na mea kei te moana e titiro atu ana ... Kua kite atu nga mea katahi ka karakia. Ka huri te moana ana ka tahuri nga waka ... ka aha. Tamatea i tera wahine o Ngati Porou ... Te wahine whakateka, ahakoa tane mai koe, haramai koe, a koia kei runga e (muffled) ka kite e koe te whakapapa o Te Hine ... a kei roto i nga whare o te Upoko Rehe i Tairongo ma (muffled) ... (laughter) ...

Speaker: Te Okeroa Huriwaka

Nga Patai? Mehe mea he korero ana pirangi ana ki te puta mai, tu, korero. He korero (muffled) te korero, kia patai atu ki a ia ... ana, kei te mohio ia mo te taniwha ra a (muffled) Uncle Tiwai. A ... kia ora ano tatou ko te mea patai ko ahau, kaore ahau i mohio i nga mea o era wahi. Engari i rongo ai ahau disturbance (muffled) te Tamahine ... e noho ana i te awa o Tirohanga. E ai ki nga korero ... kaore ahau e mohio i ena korero ...

Speaker: Ruahema Tairua

Kia ora ano tatou mo te korero ai mo nga tamariki ...

Speaker:

... i roto i te awa o Tirohangai ... runga i te awa ra i ena he kaitiaki ... this mussle rock out there for the family, nga Ranapia ... when strangers went to dive on that rock even if they were with the family

Speaker: Ruahema Tairua

I rongo ai ahau i Te Whare rimu e korero ana mo te Taniwha nei mo nga tamariki a ... you know its hard to believe but you've got to see it. This

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

taniwha, tamariki, it can turn into anything. I ona whakaahuatanga i ahau. I kite ahau i tenei, i tenei e haere ana i te awa o Tirohanga ... pahia i te piriti i Tirohanga ra ... right up e hoki ana ki tana rua. Ara ... te rua o Tamariki kei nga kouka ra ne?

Mena koe e titiro ana ka tae koe ki te piriti ra ka titiro ki nga kouka i roto ra, kei reira tana rua. It's hard to believe but I saw this, this taniwha turn into whatever it was ... but to see this going upstream you know it made me wonder at that time whether it was that Taniwha or not ... ka hoki au ki a Te Whare Rimu ka korero ahau ki a Te Whare Rimu what I saw going up that river. Not down the river ... up the river? And then ka whakahoki mai a Te Whare Rimu ki ahau koina ra ... koina te Taniwha o taua wahi ana ...

... haere round i Tirohanga ra, there's a rock kei waho ne? Tena wahi kaore te tangata e tae ana ki te hi i reira ... but this particular family ... anei ko nga Ranapia, ko tenei family. Te family o Blackie ma ne? Ka test-tia e nga tangata nei e toru ka haere nga tangata nei ki te hi. Ko Nara tetahi. Hori Edwards tetahi ... ko Claude Shaw tetahi ... (muffled) e kore a Nara mo te neke ka noho a Nara ... ka eke ki runga i te poti o korua raua ko Hori kia puta atu ki waho ki te hi. Ka haere nga tangata ka hi mai i waho. I kona a Nara e karanga atu ai hoki mai, hoki mai. Ka whiua nga tangata nei ki waho. Rough seas turned up. Ka hurihia te poti o Hori raua ko Claude Shaw ... And koinei toku mohiotanga kia, i nga korero a Te Whare rimu. Tena wa ke mo te whanau anake. Ko nga Ranapias ... rongoi i nga korero a Te Whare Rimu mo nga taniwha, ka haere, ka huna ...

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED.

Speaker: Charles Aramoana

Te korero e pa ana ki nga Taniwha nei a Tahī i kite a hau i te moana
Ahakoa i tenei wa (muffled) ona mea noa iho e hangai ana ko kitea ko tenei
... Totara, Totara a, he rite kite nei e korero nei te kuia nei ka taea ki
Kutarere wha ka uta ki te wahi heke ana i Kutarere ka Kaha ia ki te pae
tetahi pito ki runga o te akau tetahi pito kei waho. Kei te haere pera ...
kaore ... o tenei. Ko Totara tenei. E kii ana e nga koroua o mua te ahua
penei na i te kite ai ia, he tohu mate. I tetahi wa i haere ano maua ko taku
hoa Pakeha ki te hi. Kei te mohio ahau ki te mea nei I kite atu ahau e heke
ana te tai. Kite atu au te mea nei e tu popo ana. Ko kore ano au mo te
neke. Akuanei kei te porohita ana, tutunga i roto (muffled) mea mai taku
hoa Pakeha ki ahau ... kaore taua e tino pai i te hoki mai kei kona te mea na
i te po. Mea atu ahau a, whakapiri atu, aku hei e (muffled) kia roa ake
ahau e, ka puta ake te mahara ahau ... by crike, ko te mea nei tenei. I mea
atu ahau ki te Pakeha, leave if there, I can't move it ... Waiho atu ahau.
Hoki mai maua ... ko pai, engari ko te pito kei te taha ke tetahi pito kei
waho.

Te tai kei te piki ... kaore (muffled) ko Tahī tena, tetahi, noho mai i te
kuaha o Ohiwa he mango tera. E kii ana ko tana mahi kai atu i nga mea
kino ki waho, tuku mai ki nga kai pae o roto i te moana koinei nga taniwha
e rongona ahau hangaia i te wa o Kahuki ... te tipuna nei kia Kahuki e
korero ana. Me kii ahau te mana tonu o tena tangata te kaha tonu te toa
tonu ... ka wehe ai te tangata ko Tahī te taniwha i reira ka ... ka pa tenei ki
nga kuia ki a Mira o te kainga, raua ko tana hoa ko Mate ... tenei he hopua
e kii ana he Taniwha kei reira i waho mai o Mutuhore ... he piko nei kei
reira ... E hi ana nga kuia nei a, ka whakato te ra ka mea atu tetahi me hoki

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

taua, ka hoe taua, ka hoe hoki taua ma runga rawa a te Kopua. Katahi ka hutia ake te haika katahi ka (muffled) Tae atu ki te takiwa taua topua ko kore e neke te poti ka hoea ka hoea, ko huri te poti ra ... ko huri ko mea atu a, ka karakia te hoa. Kei muri te hoa e karakia ana. A, pou noa iho te hau ki kona kia pau ke te hau katahi ka titiro atu ko te haika he mahuhu tia kei te ahua tawewe noa iho i mua, no tetahi o nga pena ka taka atu i roto o te wai .. ka mau te poti, ana, tena (laughter) Tena Taniwha ... tena kia mohio ai ... (Laughter)

Speaker: Robert Biddle

Kaua e kata me kii na te taniwha tonu e tiki atu te haika ... I kite ahau i te tahi, i tetahi po. Tangata e hoki ana ki era motu mea mai i o ... mo etahi kai moana hei hari mana ... Engari ko nga mea o te taha o te whera ... ka marama mai ana ... ka tino marama haere te wai nei ... ki tera taha na, kei te heke te tai. Ka kite ahau i te rakau nei. I was a bit tired and sleepy, going up the stream. That really puzzled me because the tide was going down fairly strong and this stick or whatever I saw, I eventually ... kia tiro aku mahara he ika (muffled) naku noa iho pea i mea he rakau I come back out of the water. I thought I'd better not have a go at it it might just be one of those things (muffled) Ko taku mea ke ... ko te piki whakarunga o te rakau ra te hekenga o te tai ana kei te piki ki runga ke kohatu ahau i kohi tuangi. Whether those are the taniwhas you're talking about I'm not sure ...

Speaker: Charles Aramoana

... ki ahau he nui a tatou korero kaore e taea e pou ... i a tatou i tenei wa. Engari pea me penei haere tonu. Mena e paheke mai enei mea ki a tatou enei taonga ... me ki he taonga enei mea. Ka hui i tenei ra, te wa e whakarite ai e koutou. Te nui hoki o nga korero ...

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

Speaker: Mereaira Hata

Kia ora ano tatou - time for evaluation on now. Kei te kimi whakaaro tonu ahau pehea o koutou whakaaro mo te hui nei?

Speaker: Eruera Koopu

...Tapes, video tapes and the concerns comes with consistency. And I've just been discussing it with my writer over here. We need to put out a list of a programme list to follow, of things that we write might be first of all the name of hapu, plan of the marae, name of Wharekai, wharetipuna and hapu, kawa o te marae and well just carry on like that ... so we need to look at something like that perhaps ... And from there we need to spend another wananga to report back this information so that it was consistent and that its right so that it's not going to upset our pakeke and our kaumatua ... so that we can them implement them into our tribal, Whakatohea tribal curriculum, and a resource people who are available to from to teach the taiaha, who know about it. Who are the best people for the waiata, who are the best to approach to help with anything, any stories, that's the factual account. We'll have had. We'll go from the factual to the imaginary where we can build up stories about our own Maori Folk Heroes like Tutamure. There are alot of stories about him going eeling and fighting and make him a living hero. That applies to all the Tipuna of our six hapus. What about our taniwha. As a conservatory measure. Safety factors I guess. Don't go swimming down that hole over there, there's a taniwha there that basically to save your life really becuase its a probably dangerous place to swim anyway. And then don't go and raid that rock at Tirohanga over there because it's a family rock and they got the imaginary side of it. And the last thing that I've got is really to look at. We need to

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

look at the people who's going to do this ... obviously Mereaira can't do it on her own. So those are the problems that I see, me and, my hard working mate here. And thats, us but its been fantastic I've learned a lot and ill continue to learn more because I need to get that, becuae at the moment I'm driving the waka to fulfill the knowledge to our mokopuna here at Opotiki and we've got to get the information correctly otherwise you're all going to kick my ass (laughter) ... And deservedly so, if I give them the wrong information. I think that's it eh? I forgot to thank the elders for imparting with this knowledge I know its been held jealously over the years and in a family situation and I must assure them that this knowledge will be nurtured and looked after.

Speaker: Timoti Rangi

A kia ora, hui hui ano tatou e nga papa, nga kuia nga whaea. Otira kia korua nga papa kua tae mai ki tenei ra. Mihi atu nei ki a korua kua tae mai, me nga korero e pa ana kia, ki tera takiwa. A, hei takoto mai nei ki waenganui i a tatou, a, ma tatou hei whakarongo, hei rapu mo apopo mo tatou tamariki mokopuna. No reira mihi atu nei kia korua tena korua. A, kei te tino koa te ngakau, kei te tino koa kua tae mai i runga o tenei kaupapa tae mai ki waenganui o Ngai Tatou i te whiriwhiri haere nga ahuatanga ... nga korero mo tatou a Te Whakatohea.

Kei te koa te ngakau kei te hoki atu ahau ki taku kainga e noho nei au a, i waenganui o Ngati Tahu a, Tuwharetoa a ki reira korero atu mo taku iwi nei a Te Whakatohea a ko korerotia katahi ano kua ahua honohono haere nga hapu kia whangai a, anei matou nga Rangatahi. No reira mihi atu nei, mihi atu nei ki ahau tenei ataahua o tenei kaupapa. E roa ana au e

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

noho ana i tera takiwa anei ta matou mahi i te tarai ki te whakahono honotia te iwi. He iti ano tena iwi. Kotahi ano te iwi a Ngati Tahu ana ko tahi ano te whanau. E wha nga marae ana kei te wehewehe ke nga, tera iw. Ka mamae te ngakau ... kei te pai taku korero mo ratou te taha ake ki taku papa tera naku ano tera. Heoi ano kei te koa te ngakau. Hoki mai ra, i te wahi e whanau nei au, tipu ake nei au anei te wahi e takoto nei oku matua aku Tipuna a Te Wehi raua ko Tarere aku hononga mai a Te Whanau-a-Apanui a te Tuhoe. No reira kei te mihi atu nei ki a koutou tautoko ano nga mihi ki nga kaumatua ki a koutou kua taemai nei e tautoko ano i te kaupapa kua whakaturia i tenei ra. Na te koa kua ngaro nga kupu kua kore e kite he ... engari, e tika ra korero a eru ko tenei te timata mo enei ahuatanga mehemea ka whakaea a koutou ka tu ano he hui penei ko hoki mai ano ahau, ko hoki mai ano ahau ko taku whakamaa i roto i tenei hui. Kua taemai ahau i konei ahau e whanau ai, i konei ahau i tipu ake ai kaore au e tino mohio aro ake ki nga tikanga o taku iwi. No reira aroha mai, aroha mai ki etahi pera i ahau. Anei e noho nei e pirangi ana ki te rapu ki te mohio ki nga korero ki nga tikanga a kui ma a koro ma e pa ana ki te Whakatohea. No reira kaore kau e roa ake nga korero engari hei tautoko e mihi atu nei ki a koutou katoa, e hui nei i raro i te maru o to tatou Tipuna, I raro o te maru o to tatou Atua. No reira hurihuri noa to tatou whare kia ora tatou katoa. Kia ora!

Speaker: Te Kahautu

A kia ora ano tatou ... tu ana ahau i te tautoko nga korero i korerotia ake nei i mua i ahau ki aku nei whakaaro tenei hui he hui no a taua tenei ma tatou te iwi whanui a Te Whakatohea ... mai i tena takiwa mai ki tena takiwa. No reira ka nui te mihi ka nui te koa o taku ngakau ki te tutaki ki a

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

tatou katoa i tae mai nei ki te whakanui to tatou ra ki te tautoko i to tatou kaupapa a, kei te mihi atu ano ki nga morehu pakeke i hoatu mai i whakaatu tae noa mai ki nga korero mai raa no ... taenga mai ki tenei wa nga korero hohonu nga korero purakau wero o nga tu momo korero katoa i hoatu mai kia matou te hunga Rangatahi hei oranga mo matou, hei oranga mo tatou te iwi a Te Whakatohea he oranga ano mo nga uri mo nga mokopuna nga uri kei te whakatipu mai i nga ra i muri nei. No reira kei te mihi atu kia koutou nga morehu pakeke kei te tautoko ahau te korero a Te Eruera i korerohia ake nei i mua i ahau ki te whakatu i nga wananga penei i nga ra kei te heke mai nei. Kua e whakaroa roa ki te whakatu ano he wananga ma tatou. Kei te tautoko ahau taua korero Eruera. No reira kei te mihi atu ano ki a tatou katoa. Korero ano tenei ki a tatou te iwi kua e mangere ki te ako i nga korero i hoatu ki a koutou na nga morehu pakeke. Kua e waiho i te kapata i te kainga. Me tiaki nga korero ko enei korero nga taonga, nga taonga i tuku iho mai, mai ra ano tae noa mai ki tenei ra, tae noa mai ki a koe. Me tiaki e ra o nga korero katoa kua e mahue ... kua e waiho. Me whakaora nga korero a ratou ma. No reira kaore he roa, roa taku korero. No reira kia ora tatou te iwi whanui o te Whakatohea, tena koutou tena koutou kia ora hoki tatou katoa. Kia Ora

Speaker: Herehere McCorkindale

Whatu ngarongaro te tangata Toitu te whenua. Kia ora ano tatou e te whanau. He mihi tuatahi taku ki nga morehu kuia koroua, i tae mai nei ki tenei hui ki te awahina i te kaupapa. Me kore ake koutou i rongoa ai tatou i roto o tenei whare nga korero whakahirahira, nga korero a ratou ma te hohohutanga, te whanuitanga, nga tiraha katoa, nga piki nga heke ki tenei hui ko te tumanako kia penei tonu o tatou ahua. I te whakawhanaunga i

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

te whakamohio kia tatou ki tetahi ma pera anake. Na tatou hei tuitui te whariki e mau i o tatou korero. Ma tatou hei aranga nga kete e mau tonu ai nga korero (muffled) raro, e ngaro i a tatou a, kei konei katoa nga hitori, nga korero purakau nga korero paki waitara, nga waiata. Kei roto i tenei whare a, ka haere tonu i te wa e ora tonu ai tatou nga tangata o roto i tenei whare (muffled) ... e tatou te whakatinana i to tatou moemoea, ko te tumanako kia pumau tonu tatou ki te mahi whakahaerehia ki roto i tenei hui. Kei te mihi atu ahau ki to matou tumuaki kia Mereaira. Nana tetahi mahi uaua ko tatou tetahi iwi uaua. Kia whiriwhiri korero i te whakanoho tika ana hoki. Engari na te mea ko te hiahia o tatou katoa kia whakahaeretia he korero mo tatou ake i taemaitia e tatou. Me kore tatou e whakaaro kotahi, kaore e u mai to tatou waka. No reira, ka titiro haere ahau i roto i tenei whare i tenei ra, ka whakamihi atu ahau. Kei te pupu ake te aroha o roto i taku manawa ki a tatou mahi. Ko te wairua o ratou ma, kei roto i tenei hui. Me taku moiho, ahakoa haere tatou ki whea ka korero tia e tatou tenei hui. Engari kaore he take o te korero mena e awhina haere tonu i te kaupapa kia ora koe e Tiare. Mohio koe ko te kite atu i a koe ko te whakamutunga katoa o nga whakamihi nahau hoki te korero "kaua e waiho a, ka karanga ano i tetahi hui. Ko enei nga korero e hiahia ana te Rangatahi ... rongoi mai i nga tangata kei a ratou nga putea korero e ... kia ora ano korua, korua te papa e moe mai nga kanohi i roto i te koko o te whare. Engari kaore te tino roroa te korero kia ora koutou katoa i haere mai nei ki te awhina i te kaupapa. Kia ora ...

Speaker:

Ka mihi atu ano kia koutou nga morehu kuia, koroua, nga matua kia tatou katoa kua taemai ki te Whakanui i o tatou ra. Kei te tautoko ake ahau i nga

RT.90.3 SIDE TWO CONTINUED:

korero a kui ma, a koro ma, engari kia whakaaro ano ma tatou e awhi i era korero i roto i te whakatauki a, ma wai te waka ma Tauranga e to matou e to mahau e to ma tatou katoa. No reira nga korero i homai nei na kia koutou nga pakeke, morehu pakeke, ma matou nga Rangatahi e kawea atu era korero pera te korero i nga ra i naiane. Kei hea to haere? Kei te haere ahau ki te toa. Ara, kei hea to haere? kei te haere au ki te bridge the foot bridge i Waiaua, ko te kao kao whaka ora atu i nga ingoa ...

End of tape